

ALGEMEEN

A. Th. van Deursen, *In gemeenschap met de tijd* (Amsterdam: Bert Bakker, 1997, 317 biz., f49,90, ISBN 90 351 1940 1).

Na *De eeuw in ons hart* (1991) en *De hartslag van het leven* (1996) is *In gemeenschap met de tijd* de derde bundel verspreide geschriften van A. Th. van Deursen. Voorlopig zal het hier wel bij blijven. In deze derde bundel ligt namelijk het gemiddelde niveau toch wel enigszins onder dat van de voorlaatste bundel. Er staan artikelen in waarvan we blij moeten zijn dat ze nu een ruimere verspreiding hebben gekregen, maar ze zijn aangevuld met bijdragen waarvan we dat niet met zoveel stelligheid kunnen beweren.

Tot de betere artikelen behoort zonder meer de rede waarmee Van Deursen in 1996 afscheid nam als hoogleraar aan de VU en die nu de openingsbijdrage is geworden: 'Mieus en Meynert. Twee egodocumenten uit Graft en De Rijk'. In dit betoog, dat ons onder andere een aardig beeld geeft van de zeventiende-eeuwse vergadercultuur, komen de beste kwaliteiten van Van Deursen tot hun recht. Zijn stilistische souplesse, zijn vaardigheid om uit verspreide aanwijzingen toch een levendig beeld van het verleden op papier te toveren, zijn vermogen om ook gewone dingen de glans van het bijzondere te geven. Tot de A-categorie behoren verder vooral ook de biografische stukken. Er is een afstandelijk, maar treffend portret van Willem III als stadhouder; er is een herdenking van de historicus P. J. van Winter, waarin de auteur glashelder maakt waarom de leerlingen van Van Winter in niets op hem leken en toch alles van hem hadden geleerd; er is een mooie schets van de ontwikkelingsgang van A. J. Veenendaal sr. die van scheppend historicus consciëntieus uitgever van zeventiende-eeuwse bronnen werd; en er is een beknopte politieke biografie van Alexander Frederik de Savornin Lohman, waarin de principes van waaruit deze christelijk-historische politicus leefde heel knap worden samengevat.

Maar tegenover deze stukken die men niet had willen missen staan ook artikelen waarvan het minder duidelijk is waarom ze herdrukt zijn. Een samenvatting van een werkcollege over het beeld van 'de' Surinaamse slaaf in de achttiende eeuw is vooral curieus omdat het zo'n buitenbeentje is in Van Deursens oeuvre; een artikel over het oordeel van François van Aerssen over de moord op Hendrik IV van Frankrijk is uitsluitend interessant voor een handvol ingewijden; en een bloedeloos exposé over de wijsgerige geschiedschrijving in Nederland verrast alleen aan het eind doordat het aan blijkt te sluiten bij een oordeel dat nog 'onlangs', namelijk in 1958, over de geschiedschrijving van de Nederlandse Verlichting is uitgesproken. En terwijl de bundel opent met het sterke verhaal over Mieus en Meynert sluit hij af met twee tamelijk discutabele cultuurkritische voordrachten. Allereerst is er uit 1994 de befaamde Huizinga-lezing over Da Costa en Huizinga, waarin Van Deursen erop wijst hoe desastreus volgens beiden het loslaten van absolute normen voor cultuur en samenleving was. Hoewel de vergelijking wel wat eenzijdig is — het gelijkhebbende van Da Costa ontbreekt bijvoorbeeld volledig bij Huizinga, en dat is niet zonder belang — kan ik haar nog wel waarderen, omdat zo een wat minder gebruikelijk, maar wel verhelderend licht valt op een vaak wat geparfumeerde Huizinga. Maar 'Lichaam en geest. Korte reflecties bij de geschiedenis van de Nederlandse tolerantie' gaat ten onder aan overmatig schematische. De stelling dat de zeventiende eeuw de vrijheid van de geest boven die van het lichaam plaatste, terwijl dat in onze van God losgeslagen eeuw precies andersom ligt, is zo ongenueanceerd dat men er maar het beste het zwijgen toe kan doen. Zo trefzeker als Van Deursen in zijn cultuurkritische terzijdes kan zijn, zo karikaturaal is in dit betoog zijn beeld van de Westerse cultuur.

En toch, ook dit is Van Deursen. Wie werkelijk wil weten wat voor een type historicus hij is, zal ook de beschouwelijke stukken in zijn oordeel moeten betrekken. Al met al dus toch een voor de auteur heel karakteristieke bundel.

K. van Berkel

P. J. Margry, Ch. Caspers, ed., *Bedevaartplaatsen in Nederland, I, Noord- en Midden-Nederland* (Amsterdam: P. J. Meertens-Instituut, Hilversum: Verloren, 1997, 886 blz., ill., ISBN 90 6550 566 0); P. J. Margry, Ch. Caspers met medewerking van M. Wingens en O. Thiers, ed., *Bedevaartplaatsen in Nederland, II, Provincie Noord-Brabant* (Amsterdam: Meertens Instituut, Hilversum: Verloren, 1998, 1017 blz., ill., ISBN 90 6550 567 9; ISBN voor de set 90 6550 569 5).

Observerend, fotograferend en noterend trok P. J. Margry in 1981 van de ene 'levende' Noord-Brabantse bedevaartplaats naar de andere. Hiermee verrichtte hij, in de Nederlandse context, pioniersarbeid. Voor het eerst kwam het tot een niet-kerkelijk geïnspireerde en wetenschappelijk verantwoorde inventarisatie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze cultuurhistoricus, samen met kerkhistoricus en liturgiewetenschapper C. Caspers, de redactie toevertrouwd kreeg van het door het Meertens Instituut (KNAW, Amsterdam) groots opgezette lexicon der Nederlandse bedevaartplaatsen.

Het lexicon zal drie forse delen omvatten: één over Noord- en Midden-Nederland (met inbegrip van Zeeland), één over Noord-Brabant en één over Limburg. Het beschrijft uitsluitend rooms-katholieke culten omdat andere belijdenissen geen bedevaartplaatsen op het Nederlandse grondgebied hebben. In het totaal worden ongeveer 650 bedevaartplaatsen behandeld: 210 plaatsen in Noord- en Midden-Nederland, 221 in Noord-Brabant en ongeveer evenveel in Limburg. Bedevaarten van Nederlanders naar buitenlandse heilige plaatsen (zoals Kevelaer of Scherpenheuvel) zijn buiten beschouwing gelaten. Dat men de meeste bedevaartplaatsen in het 'katholieke zuiden' aantreft, is evident. Het lexicon repertorieert ook de uitgestorven verenigingen. Een derde van de 210 in het eerste deel besproken plaatsen kent nog een actieve bedevaartpraxis. In Brabant is nog ruim 40 percent van de geregistreerde bedevaarttoorden actief.

De inleiding van het tweede deel gaat kort maar helder in op de eigen karakteristieken van de Noord-Brabantse bedevaartgeschiedenis. In tegenstelling tot wat in het noorden van Nederland gebeurde, bleef in Brabant een aantal middeleeuwse culten ook na de zestiende eeuw bloeien. Dankzij de trouw van de bevolking aan het katholieke geloof ontstonden in Brabant zelfs nog tijdens de zeventiende en de achttiende eeuw nieuwe bedevaarten die onmiddellijk in een sfeer van barokspiritualiteit baadden. Het bestaan van 'autonome heerlijkheden' (waar protestantse machthebbers geen greep op wisten te krijgen) binnen de Brabantse ruimte heeft hiertoe bijgedragen. De Brabanders koesterden tot aan de naoorlogse secularisatie en verstedelijking een voor hun regio typerende voorkeur voor bepaalde heiligen: afgezien van Maria, vooral 'geneesheiligen' en 'boerenheiligen' zoals Donatus, de 'grote' en de 'kleine' Antonius, Willibrord en Cornelius.

Het lexicon is één der resultaten van het in 1992-1993 door het Meertens Instituut aangevatte BiN-onderzoek. BiN staat voor: 'Bedevaartplaatsen in Nederland', een project dat, afgezien van de uitgave van dit lexicon, ook de samenstelling van een databestand omvat evenals het aanleggen van materiële documentatiedossiers.